УДК 81'242-054.57
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.39.3.20

ANYANYELV ÉS KISEBBSÉGI JÖVŐ – A KISEBBSÉGI LÉT NAPOS ÉS ÁRNYOLDALAI

THE MOTHER TONGUE AND FUTURE IN A MINORITY POSITION

Pusztay János,
orcid.org/0009-0002-4684-1481
professor emeritus,
ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet

The paper illustrates the decline of a minority language through the example of a village of an ethnic minority in Hungary. This process accelerates assimilation despite considerable support from the state. The language of any peoples or nationality in a minority position is endangered by the policies of the majority state, psychological pressure resulting from this, a voluntary surrender of the vernacular as a consequence, as well as mixed marriages. In case of Hungarian minorities outside the borders of Hungary, the stigmatisation of dialects also adds up to the picture, furthering the shift to the language of the majority.

The sunny side of life as a member of minority includes the benefits of bilingualism and biculturalism, as for Transcarpatia: multilingualism and -culuralism. In case of a mutual, equal bi- or multilingualism the negative influence of one language to another is little.

The Bashkir and Tatar languages from Russia are a good example for the bi- and multilingualism's positive influence. Until recent times these languages were used in education only for some subjects (native language and literature) in the first years of elementary school. In Bashkiria, Tatarstan and Yakutia, despite the constituion of the federation, the educational and language laws, children could learn in their native language till graduation. The results: the intellectual ration in the mentioned above territories grew one and a half times bigger than in the federation's Russian population.

In some states, such as Serbia, Croatia, Slovenia and Austria the situation of Hungarian minority can be said to be favorable. In other states – including some EU members – the Hungarian identity is rather disadvantaged even though many examples can be found for positive minority and language politics, such as the situation in Finland, Switzerland and Canada.

In closing, I'd like to encourage everyone to protect their native language, native dialect, because most of us have dialets as native language and there is nothing to be ashamed of in it. Let's strive to prevails the sunny side of multilingualism and multiculturalism.

Key words: mother tongue, mother dialect, use of the mother tongue, language policy.

Стаття «Рідна мова та майбутнє меншин» на конкретному прикладі одного з неетнічних сіл країни демонструє витіснення мови меншини, що, незважаючи на значну державну підтримку, пришвидшує асиміляцію меншини. Національні мови народів, які перебувають у меншості, знаходяться під загрозою через політику держави більшості та пов'язаний із цим психологічний тиск, що призводить до добровільної відмови від мови меншини, а також через ризики, пов'язані зі змішаними шлюбами. У випадку закордонних угорців до цих чинників додається ще й стигматизація діалектів, що сприяє переходу на мову більшості.

Позитивним аспектом існування в умовах меншини, безумовно, є білінгвізм, двокультурність, а в Закарпатті – ще й багатомовність та полікультурність, які надають значні переваги. У разі взаємного та рівноправного дво- або багатомовного середовища негативний вплив мов одна на одну є відносно незначним.

Щоб підкреслити позитивний вплив дво- та багатомовності, наведу приклад башкирів і татар у Росії. До останнього часу в етнічних республіках Російської Федерації рідною мовою можна було навчатися лише в початкових класах, і навіть ця можливість використовувалася не всюди. Усі предмети, за винятком мови та літератури, викладалися виключно російською. Однак у Башкирії, Татарстані, а певною мірою і в Якутії – попри Конституцію федерації, освітнє та мовне законодавство – навчання рідною мовою могло тривати до завершення середньої школи. Результат: у Башкирії та Татарстані частка башкирської та татарської інтелігенції у складі населення в півтора раза перевищує частку інтелігенції серед російського населення Федерації.

У деяких державах, таких як Сербія, Хорватія, Словенія та Австрія, ситуацію угорської меншини можна вважати сприятливою. В інших країнах, зокрема в деяких державах-членах ЄС, угорська ідентичність перебуває у вкрай невигідному становищі. Хоча можна навести приклади позитивної політики щодо меншин і мов. Не вдаючись у деталі, згадаю лише випадки Фінляндії, Швейцарії та Канади.

На завершення хочу закликати всіх зберігати рідну мову та діалекти, адже для більшості з нас саме діалект є рідною мовою, і цього не слід соромитися. Також варто прагнути, щоб у багатомовності та полікультурності проявлялися передусім їхні позитивні сторони.

Ключові слова: рідна мова, діалект, використання рідної мови, мовна політика.

Az *Anyanyelv és kisebbségi jövő* című írás célja konkrét, az anyaország egyik nemzetiségi falujának példáján mutatja be a kisebbségi nyelv háttérbe szorulását, ami felgyorsítja a kisebbség asszimilációját – a jelentős állami támogatás ellenére. A kisebbségi helyzetben lévő népek nyelvét a többségi állam poli-

tikája, az ebből fakadó pszichológiai nyomás, aminek következménye a kisebbség önkéntes nyelvfeladása, valamint a vegyesházasságok veszélyeztetik. A határon túli magyarok esetében mindehhez járul még a nyelvjárásokat érintő stigma, ami elősegíti a többségi nyelvre való áttérést.

A kisebbségi lét napos oldalát egyértelműen a kétnyelvűség, a kétkultúrájúság, itt, Kárpátalján a többnyelvűség és többkultúrájúság előnyei jelenthetik. Kölcsönös, egyenrangú két- és többnyelvűség esetén viszonylag csekély a nyelvek egymásra gyakorolt negatív hatása.

A két- és többnyelvűség pozitív hatására idézem Oroszországból a baskír és tatár példát. A legutóbbi időkig az Oroszországi Föderáció etnikai köztársaságaiban a tituláris nép anyanyelvén csak az elemi iskola első osztályaiban lehetett anyanyelven tanulni, de még ezzel a lehetőséggel sem mindenütt éltek, a tantárgyakat – az anyanyelv és irodalom tantárgy kivételével – kizárólag oroszul. Azonban Baskíriában, Tatárföldön, bizonyos fokig Jakutiában is – dacolva a föderáció alkotmányával, oktatási és nyelvtörvényével – egészen az érettségiig lehetett anyanyelven tanulni. Az eredmény: Baskíriában és Tatárföldön a baskír és tatár értelmiség aránya a lakosságon belül másfélszerese a föderáció orosz lakosságán belüli értelmiségi aránynak.

Egyes államokban, például Szerbiában, Horvátországban, Szlovéniában és Ausztriában a magyarok helyzete kedvezőnek mondható. Más államokban, köztük a térség egyik-másik EU-s tagállamában is kifejezetten hátrányos a magyar identitás. Holott több példa is idézhető pozitív kisebbség- és nyelvpolitikára. Nem részletezem, csak megemlítem Finnország, Svájc, Kanada esetét.

Zárásul csak buzdítani tudok mindenkit, őrizzük meg anyanyelvünket, anyanyelvjárásunkat, mert legtöbbünknek a nyelvjárás az anyanyelve, s ezt nem kell szégyellni. S törekedjünk arra, hogy a többnyelvűségnek, többkultúrájúságnak inkább a napos oldalai érvényesüljenek.

Déli fél egy körül harsan fel hetente háromszor a kenyeres autó szignálja az utcánkban, Az egyik megállója éppen a házammal szemben van, oda jönnek ki a környék házainak vásárlási kedvű, finom kenyérre és ínycsiklandó péksüteményekre vágyó lakói, köztük én is. Kíváncsian figyelem, milyen nyelven szólalnak meg szomszédaim. Mert hogy egy horvát nemzetiségi faluban élek, az ország túlsó végén, egy kilométerre a magyar-osztrák zöld határtól. S a szomszédaim mind horvátok, s valamennyien az éltesebb nemzedék sorait gyarapítják. Én vagyok köztük az egyetlen magyar, másképp fogalmazva a többségi nemzet képviselője, immáron mintegy két évtizede. A kenyeres autó mellett sorunkra várva beszélgetés indul. Ha az első szó horvátul esik, akkor úgy is folytatják, ha magyarul, akkor magyarul.

Két évtized nagy idő, nem csak az egyén, hanem a falu életében is. Kis, veszélyeztetett sorsú népek és nyelvek kérdésével foglalkozva különösen érzékenyen érint választott falum, a benne élő nemzetiség sorsa.

A múlt évszázad, drámaibban fogalmazva, az elmúlt évezred utolsó évtizedében a falu akkor még szinte tisztán horvát település volt. Horvát volt a polgármester, a hivatali ügyintézés, volt néptánccsoport, két tamburazenekar, kórus, amatőr színjátszás. s szinte mindenki nem csak tudott, de beszélt is horvátul. Ráadásul egy ritka nyelvjárást beszéltek, a gradiscseit, amely csak a nyugat-dunántúli határvidéken és a határ túloldalán, Burgenlandban él. A nyelvjárás ismeretlen Horvátországban, az ottani dialektológusok ide járnak kutatni ezt a nyelvváltozatot. Ám ami nyelvészeti szempontból érdekes, végzetes lehet a nyelv jövője szempontjából, amire egy kicsit később még kitérek.

A szocialista időszakra jellemző volt a faluban a háromgenerációs család, ami elősegítette a nyelv továbbörökítését. A középső nemzedék tagjait lekötötte a munkahely meg a mellékállás, a gyermekeiket a nagyszülők nevelték, akik teljes birtokában voltak anyanyelvüknek (anyanyelvjárásuknak). A rendszerváltás után, a családok anyagi helyzetének javulása következtében felbomlott a háromgenerációs család, a fiatalok – értsd: a középső és a legfiatalabb nemzedék – elhagyta a közös házat, vagy a faluban építve magának házat, vagy s még inkább, más településen teremtette meg egzisztenciáját, kivonva ezzel az unokákat a nagyszülők nyelv- és hagyományvédő gondoskodása alól. A középső nemzedék erejét és idejét továbbra is a munka kötötte le, s csak kevés energiája maradt arra, hogy horvát anyanyelvét továbbadja gyermekeinek. Igaz, a faluban akkor még volt horvát nyelvű óvoda, s az iskolának is horvát tagozata. Akik viszont más településre költöztek, ott ez a lehetőség nem állt rendelkezésükre. Elindult tehát egyfelől egy eróziós folyamat, másfelől viszont egyre többen költöztek be nem horvát nemzetiségűek a településre (lásd az én példámat is), ami kihatott mind a falu horvát nemzetiségű lakosságának számára és arányára, mind a kisebbségi nyelv érvényesülésére és használatára.

Jelentős mértékben csökkent a horvát óvodát és iskolai tagozatot igénylők száma, úgy hogy ezeket gyakorlatilag meg kellett szüntetni, s ehelyett csak egy-két órás horvát nyelvi foglalkozásokat tartanak – igény szerint.

Ideköltözésem első éveiben az éves falugyűlésen fel-felszólaltam – magyarként – a horvát nyelv érdekében, éppen a veszélyeztetett nyelvek, népek helyzetével és jövőjével való foglalkozásom révén szerzett érzékenységem miatt. Elmondtam, hogy a szülők, s főleg a nagyszülők nem azzal teszik a legnagyobb jót gyermekeiknek, unokáiknak, ha biciklit, motorbiciklit, mindenféle csodakütyüket ajándékoznak, hanem ha nyelvet adnak nekik. Elmondtam, hogy én – ha most lennék gyermeknevelő korban és rendelkeznék mostani tudásommal – a többségi nemzethez tartozva is a kisebbségi osztályba íratnám be gyermekeimet, hogy – úgymond – játszva elsajátítsanak egy másik nyelvet, a többségi nyelvet pedig a családban és a nagy társadalomban úgyis meg fogja tanulni. Sajnos, semmilyen pozitív hatást nem sikerült kiváltanom.

Rákérdeztem fiatal szülőknél, miért nem adják be gyermekeiket a horvát osztályba, s erre azt válaszolták, hogy ott nem az ő nyelvüket tanítják, hanem az irodalmi horvátot. Tény, hogy a gradiscsei nyelvjárás jelentősen különbözik a horvát irodalmi nyelvtől, ám a különbségek nem akadályozzák meg a kölcsönös megértést, annál is kevésbé, mivel minden házban fogható a horvát televízió műsora, s a lakosság nézi is. Az éves horvát bálban tánc közben a gyerekektől a nagyszülőkig mindenki együtt énekli a zenekarral az éppen menő horvát (irodalmi) nyelvű slágereket.

„Magasról nézvést" még csak megvolna a horvátság – a polgármester horvát, beszéli is a nyelvet, a faluban mindenütt kétnyelvű utcanévtáblák találhatók, az intézmények – polgármesteri hivatal, orvosi rendelő, öregek klubja, bölcsőde, óvoda, iskola, templom, temető, tűzoltóság, bolt két nyelven feliratozva, s a kenyeres autóra váró öregek, ha épp úgy adódik, horvátul beszélnek egymással. Horvát származású és anyanyelvű papunk – az igények csökkenése miatt – már hetente csak egyszer tart horvát nyelvű misét. Évek óta nem működik az amatőr színtársulat, egyre kevesebbet hallani a néptánccsoport szereplésről, már csak egy tamburazenekar játszik egy-egy rendezvényen. Van havonta megjelenő kétnyelvű „hírharsonánk", amely beszámol a település elmúlt havi eseményeiről. Úgy érzékelem, hogy maguk az érintettek sem igénylik, vagy nem tartják érdemesnek nyelvük és kultúrájuk megőrzését. Nincsenek tisztában azzal, hogy ezzel a hozzáállással mit veszítenek. Nem segít a kedvező politikai légkör sem.

Szemeim előtt zajlik le a többségi nemzethez való igazodás, az asszimiláció, miközben az állam sok eszközzel támogatja Magyarország nemzeti kisebbségeit. Ám – ahogy az oroszországi finnugor népek kapcsán mondani szoktam – akarata ellenére senkit sem lehet megváltani.

Eme kis „esettanulmány" után – amely egy konkrét példán keresztül érzékeltette a kisebbségi lét néhány jellegzetességét – fogalmazzunk szakszerűbben, tudományosabban. Előadásom alcíme napos és árnyoldalak bemutatását ígéri. A következőkben röviden felvázolom ezen oldalak egyikét-másikát.

A kisebbségi lét napos oldalát egyértelműen a kétnyelvűség, a kétkultúrájúság, itt, Kárpátalján a többnyelvűség és többkultúrájúság előnyei jelenthetik. Ezzel a lehetőséggel élt is az itteni lakosság. Többnyelvű települések, városok és falvak alakultak ki, természetes volt egymás nyelvének elsajátítása. Kölcsönös, egyenrangú két- és többnyelvűség esetén viszonylag csekély a nyelvek egymásra gyakorolt negatív hatása.

A két- és többnyelvűség pozitív hatására idézem Oroszországból a baskír és tatár példát. A legutóbbi időkig az Oroszországi Föderáció etnikai köztársaságaiban a tituláris nép anyanyelvén csak az elemi iskola első osztályaiban lehetett anyanyelven tanulni, de még ezzel a lehetőséggel sem mindenütt éltek, a tantárgyakat – az anyanyelv és irodalom tantárgy kivételével – kizárólag oroszul. Azonban Baskíriában, Tatárföldön, bizonyos fokig Jakutiában is – dacolva a föderáció alkotmányával, oktatási és nyelvtörvényével – egészen az érettségiig lehetett anyanyelven tanulni. Az eredmény: Baskíriában és Tatárföldön a baskír és tatár értelmiség aránya a lakosságon belül másfélszerese a föderáció orosz lakosságán belüli értelmiségi aránynak. Ezt én – elkerülendő az elhamarkodott soviniszta, populista véleményalkotást – a kétnyelvűségnek tudom be.

A beszélő közösség létszáma alapján kisebbségi helyzetben lévő nyelvek teszik ki a világ nyelveinek nagy részét. Csak viszonyításképpen említem, hogy a világ nyelveinek felét 10 ezernél kevesebben beszélik. Ez már önmagában is veszélyes helyzet, amit csak fokoz, hogy a nyelvek több mint 80%-a endemikus, azaz egy országban beszélt nyelv. Azaz külső segítségre nem számíthat. A magyar nyelvre ez a megállapítás szerencsére nem érvényes, mert a nyelvnek van anyaországa, s a kisebbségi sorsba kényszerített nyelvi közösségek az anyaországtól – kedvező politikai feltételek esetén, mint amilyen a jelenlegi helyzet is – támogatást kapnak nyelvük, kultúrájuk megőrzéséhez, s így magyarként való fennmaradásukhoz. Az aktuális országhatárokon túlnyúló kulturális-nyelvi nemzet kialakításának politikája sokat segít a kisebbségi magyarság sorsán, hosszú távú sikere érdekében azonban hangsúlyeltolódásra volna szükség: nem a demográfia kérdésére, hanem a nyelvre kellene fektetni a hangsúlyt. Ahogy Pomozi Péter több írásában is megfogalmazta, „nem a fogyás

okozza a nyelv elnémulását, hanem az elnémulás a nemzet fogyását".

S ezzel már át is térünk az árnyoldalak rövid bemutatására, amelyek, sajnos, számosabbak, mint a napos oldalak.

Mindenekelőtt a politikai feltételekről kell szólni. A Kárpát-medencei magyarság határon túlra szakadt részének különböző sorsok jutottak. Egyes államokban, például Szerbiában, Horvátországban, Szlovéniában és Ausztriában a helyzet kedvezőnek mondható, legfeljebb az a kérdés merül föl, él-e a helyi magyarság a politika által biztosított jogokkal, lehetőségekkel. Más államokban, köztük a térség egyik-másik EU-s tagállamában is kifejezetten hátrányos a magyar identitás. A magyar – és más kisebbségek – diszkriminálása, hogy ne mondjam: elnyomása a nemzetpolitika részévé vált, a magyar kártyát szűk látókörű nacionalista politika eszközeként használják. Ez a gyakorlat Európában sem egyedi, volt honnan tanulniuk. A fiatal nemzetállamok törekvése az etnikailag, nyelvileg és kulturálisan homogén társadalom megteremtésére nem tűri a többségitől eltérő etnikumot, nyelvet és kultúrát. De hasonló jelenséget tapasztalunk xenofób nem fiatal államok esetében is – finnugor népekkel, nyelvekkel foglalkozóként megtapasztalom az Oroszországi Föderáció őshonos népeit sújtó gyakorlatot.

Holott több példa is idézhető pozitív kisebbség- és nyelvpolitikára. Nem részletezem, csak megemlítem Finnország, Svájc, Kanada esetét.

Egyúttal hangsúlyozom, hogy egy ország deklarált kisebbségpolitikája és az ún. népi diplomácia nem mindig esik egybe. Tapasztaljuk ezt Szlovákia, Székelyföld és Kárpátalja esetében is. Ismereteim szerint az említett régiókban az egymás mellett élő, különböző nyelvű népek békében megférnek egymással, míg a politika közbe nem lép.

Az adott ország kisebbségpolitikája kedvezőtlenül befolyásolja a kisebbségi anyanyelvhez való viszonyt az érintett lakosság magánszférájában is.

A kétnyelvűség állítólagos negatív hatásait súlykoló propanda hatására nem egy színmagyar család is a többségi nyelvű iskolába íratja gyermekét, nem gondolva arra, hogy az ott szocializálódó gyermek – tisztelet a kivételnek – egy nemzedéknyi időn belül elveszíti eredeti, kisebbségi identitását, s veszi át a többségi nemzetét. Ez a gyakorlat szinte kivétel nélkül megfigyelhető a vegyes házasságok esetében. Ellenpontként megemlíthetők azok az örömteli esetek, amikor a többségi nemzet tagja kisebbségi iskolába íratja csemetéjét.

Amikor néhány évvel ezelőtt, talán 2020-ban, egy udmurt nyelvész, Razin, az udmurt parlament épülete előtt az anyanyelvét sújtó törvény elfogadása elleni tiltakozásul felgyújtotta magát – s bele is halt sérülésébe –, azt írtam emlékező írásomban, nem öngyilkos áldozatokat kell hozni anyanyelvünk védelme érdekében, hanem használni kell a nyelvet. Kisebbségi létben ez, persze, nehezebb, mint az anyaországban, több odafigyelést, nagyobb nyelvi tudatosságot igényel. Törekedni kell arra, hogy az anyanyelvű kommunikáció ne rekedjen meg a konyhanyelvi szinten, mert – ha a tömbmagyarságban élők a többségi nyelvet is csak konyhanyelvi szinten sajátítják el – előáll a kétfélnyelvűség.

Az anyanyelvvállalás és -használat felveti a nyelvjárás kérdését. A határon túli területeken éppúgy, mint az anyaországban a lakosság nagyobb része valamilyen nyelvjárást beszél. A nyelvjárást beszélőket s a nyelvjárásokat gyakorta stigma-tizálják. Magyarországon a legutóbbi választások előtt a nyelvjárást beszélőket minősíthetetlen stílusban bélyegezték meg, beemelve a kérdést a politika eszköztárába. A határon túli magyarokat is gyakran gúnyolják nyelvjárásias beszédükért, akik emiatt áttérnek inkább a többségi nyelv használatára. Azaz a nyelvjárás nemzetstratégiai kérdéssé válik. Sokat kell még – az anyaországban is – tennünk azért, hogy a nyelvjárásokat értéknek tekintse a közvélemény. Az első lépéseket megtettük, 2020-tól december 1. a magyar nyelvjárások napja – Kásler miniszter úr jelentette be közel három esztendővel ezelőtt –, ezen a napon a Magyarságkutató Intézet minden évben nemzetközi konferenciát rendez a nyelvjárások kérdéséről, a közelmúltban a Vas vármegyei értéktárba bekerült a vasi nyelvjárás mint szellemi kincs, irodalmi folyóirat közöl nyelvjárásban írt szépirodalmi értékű írásokat, jelennek meg szépirodalmi alkotások, gondoljunk például az újabbak közt Sántha Attila székely nyelvjárásban írt műveire, de három éve két vasi nyelvjárásban írt szépirodalmi munka is napvilágot látott.

Az árnyoldalak egyikeként említhető a több országra szakított magyar nyelv szétfejlődésének veszélye. A kisebbségi nyelvre a többségi erős hatással van, ezt éppen itt Kárpátalján nem kell különösebben hangsúlyozni. Megfigyelésem szerint azonban a szétfejlődés a hétköznapi nyelvhasználatban nem okoz megértési problémát. Ahol viszont nem kívánatos, sőt, egyenesen veszélyes lehet a szétfejlődés, az a szakszókincs. Előfordulhat, hogy ugyanannak a fogalomnak, jelenségnek több magyar nyelvű elnevezése is kialakul, mert a terminológia-alkotásban gyakran élnek valamely idegen nyelv mintaként való felhasználásával. A nyelvújítás korától kezdve a legutóbbi időkig a magyar nyelv esetében ilyen mintaadó nyelv a német volt. Trianon után viszont a terminológia-alkotást befolyásolja a többségi nyelv,

s így keletkezhet – az anyaországi mellett – felvidéki magyar, kárpátaljai magyar, erdélyi magyar stb. szakszókincs. Bizonyítja ezt a születésnapját ünneplő tanszékkel közös *maTer* (magyar-magyar terminológia) projektünk eddig megjelent néhány füzete. A cél az, hogy – kezdve az iskolai tantárgyak terminológiájával – Kárpát-medencei magyar terminológiai adatbázist hozzunk létre, elősegítve ezzel az egyes szakmákon belüli megértést, s ne kelljen az egyértelműség kedvéért magyar szakembereknek angolra váltaniuk.

Zárásul csak buzdítani tudok mindenkit, őrizzük meg anyanyelvünket, anyanyelvjárásunkat, mert legtöbbünknek a nyelvjárás az anyanyelve, s ezt nem kell szégyellni. S törekedjünk arra, hogy a többnyelvűségnek, többkultúrájúságnak inkább a napos oldalai érvényesüljenek.